

שבועת שכיר

ישראל מאיר סבתו

במשנה (שבועות ז, א) מובאת רשימה של מקרים בהם תיקנו חכמים שבועת 'נשבעים ונוטלים'. אחד המקרים הוא 'השכיר' – שכיר שטוען שלא קיבל את שכרו מבעל הבית. במשנה נחלקו חכמים ורבי יהודה בגדר התקנה: לדעת רבי יהודה השכיר נשבע ונוטל רק במקרה שבעל הבית מודה במקצת ואילו לדעת חכמים אף שבעל הבית כופר בכול וטוען שפרע הכול לשכיר, השכיר נשבע בנקיטת חפץ ונוטל. מכל מקום, הלכה כדעת חכמים השכיר נשבע ונוטל אף כשבעל הבית מודה במקצת.

בגמרא (שבועות¹ מה, א) מובא ש'תקנות קבועות' תיקנו כאן, לעקור את השבועה מבעל הבית אל השכיר, "משום כדי חייו". הגמרא מקשה "משום כדי חייו דשכיר קנסינן ליה לבעל הבית?" ומתרצת ש"בעל הבית טרוד בפועליו". מקשה הגמרא מדוע לא ניתן לשכיר לגבות שכרו בלא שבועה, ומתרצת "כדי להפיס דעתו של בעל הבית".

סוגיית הגמרא מעלה כמה תמיהות.

מדברי הגמרא ברור שהעובדה שהשכיר נשבע ונוטל היא תקנה מדרבנן. השאלה העולה היא מה היה צריך להיות דין התורה אלמלא תקנת חכמים. אם מדין התורה היה בעל הבית צריך להפסיד, מחמת הסברה שבעל הבית טרוד בפועליו, אין צורך לתקן כאן תקנה מיוחדת. אם מדין התורה בעל הבית פטור, מה המשמעות של הנימוק "בעל הבית טרוד בפועליו"? האם לפני התקנה בעל הבית לא היה טרוד בפועליו? האם תיקנו שיהיה טרוד בפועליו?

מדברי הרמב"ן (ד"ה עקרוה, ומפרקינן) נראה שמדין התורה בעל הבית פטור לגמרי. משום 'כדי חייו' חכמים תיקנו שבעל הבית יישבע, כיוון שאינו יכול להישבע, שהרי הוא טרוד בפועליו – עקרו את השבועה ושמנו אותה על השכיר.

הקושי בפירושו של הרמב"ן הוא קושיית הגמרא: הגמרא מקשה מדוע לא ניתן לשכיר בלא שבועה, אולם לפירושו הרמב"ן מדין התורה השכיר לא היה צריך ליטול כלל, מדוע פשוט לגמרא שלאחר התקנה הוא צריך ליטול ללא שבועה? הרמב"ן (ד"ה ואקשינן) מרגיש בקושי זה וכותב ש"לתקין רבנן שיתן לו בלא שבועה מפני שזה טרוד וזה אינו טרוד והוא בתוך זמנו ושכרו מועט דאיכא משום כדי חייו, אבל מן הדין ודאי אפי' בשבועה אין לו". והדוחק מבואר. כמו כן תשובת הגמרא "להפיס דעתו של בעל הבית" אינה מובנת.

¹ הפניות סתמיות במאמר זה מתייחסות למסכת שבועות.

הרי השכיר לא אמור ליטול כלל מעיקר הדין ומדוע קשה להבין שהשבועה נחוצה כדי לברר מה באמת קרה, ולא מסיבה צדדית של "להפיס דעתו של בעל הבית"?

גם הריטב"א (ד"ה מאי, טרוד) מפרש שמדין תורה ברור שבעל הבית פטור לגמרי. הריטב"א מסביר שגם לאחר סברת 'בעל הבית טרוד בפועליו', מעיקר הדין ראוי היה שבעל הבית יישבע וייפטר. אלא שחכמים רצו שהשכיר יישבע וייטול משום 'כדי חייו', וסברת 'בעל הבית טרוד בפועליו' רק מצטרפת לטעם זה, שחכמים 'מצאו מקום' להעביר את השבועה על השכיר. אולם כעת, מסביר הריטב"א, ישנה בעיה אחרת – תקנת חכמים נראית כ'חוכא', משום שאנשים מבינים שהעובדה שבעל הבית טרוד בפועליו אינה סברה טובה, שהרי אם הייתה סברה טובה היה ראוי שהשכיר ייטול בלא שבועה! על שאלה זו עונה הגמרא שבאמת ראוי שהשכיר ייטול בלא שבועה, והשבועה שנשבע היא כדי 'להפיס דעתו של בעל הבית'.

הסבר הריטב"א עונה אמנם על הקשיים שהצגנו בשיטת הרמב"ן, אולם הדוחק בפירושו מבואר.

לעומת זאת, מדברי התוספות (ד"ה בעל הבית, וניתב, כדי) משמע שלמסקנה חוזרת בה הגמרא מהטעם של 'כדי חייו', והסיבה שבעל הבית חייב לשלם היא משום שהשכיר טוען ברי, ומכיוון שבעל הבית טרוד בפועליו נחשב כטוען שמא. כיוון שיש כאן גם חזקת חיוב, חייב בעל הבית לשלם מעיקר הדין. לפירוש זה תקנת חכמים היא רק שהשכיר יישבע, כדי להפיס את דעתו של בעל הבית.

הקושי בפירוש זה ברור – שאלת הגמרא הייתה מדוע שכיר נשבע ונוטל, ולפי פירוש התוספות עיקר התשובה חסר מן הספר. הגמרא לא מסבירה מדוע השכיר נוטל – שיש כאן חזקת חיוב וברי ושמא. עוד קשה לפירוש התוספות מדברי הגמרא (מו, א) שמסבירה שלדעת רבי יהודה 'תקנתא לתקנתא לא עבדינן', ולכן סובר רבי יהודה שאין השכיר נשבע ונוטל אלא אם כן בעל הבית מודה במקצת, ומחויב שבועה מן התורה. אולם לפי הסבר התוספות גם במקרה שבעל הבית אינו מודה במקצת – חיובו הוא מן התורה! ייתכן שבדעת רבי יהודה מודים התוספות שמדין תורה אין השכיר נשבע ונוטל.

עוד יש לשאול, מה פירוש המונח 'תקנות קבועות', ומדוע חשוב לגמרא להדגיש נקודה זו? הריטב"א (ד"ה תקנות) מסביר ש"פירוש קבועות גזולות ועקורות ממקומן מלשון "היקבע אדם - להים" (מלאכי ג'). כלומר מדובר בתקנה שקשורה לעקירה, וכמו שאומרת הגמרא שחכמים עקרו את השבועה מבעל הבית אל השכיר. גם בנקודה זו, הדוחק בדברי הריטב"א מבואר.

מחמת שאלות אלו, נראה לפרש פירוש מחודש לדברי הגמרא².

לשם הבנת הפירוש, נקדים את סוגיית הגמרא במסכת שבועות בפרק שישי (מב, א). הגמרא עוסקת במלווה ולווה שקובעים ביניהם תנאים שונים. הגמרא אומרת שניתן להתנות שהמלווה יהיה נאמן בכל עת שיטען שלא נפרע מהחוב, ובכך ייפטר מ'שבועת רב פפא'³. אם ירצה, יכול גם להתנות שיהיה נאמן יותר משני עדים שיעידו על הפירעון. דינים אלו נפסקו בשולחן ערוך (חושן משפט סימן עא). המפרשים התלבטו בשאלה כיצד ניתן לתת למלווה נאמנות כזאת שיהיה נאמן יותר משני עדים. הרא"ש (סנהדרין ג, ד) השווה דין זה לדין 'נאמן עלי אבא', שאדם יכול לקבל על עצמו קרוב או פסול שידון אותו או שיעיד לו. מדבריו בתוספות רא"ש (סנהדרין כד, ב) נראה שהבין שיש כאן וויתור של בעל הדין על הזכויות שהקנתה לו התורה. מפרשים אחרים (עייין ש"ך עא, ז) פירשו שיש כאן שעבוד וחיוב של הלווה לפרוע בכל זמן שיטען המלווה שלא נפרע. בין כך ובין כך, ברור מדברי הגמרא שהמלווה והלווה רשאים להתנות תנאים ביניהם כרצונם ולקבוע מתי ובאילו תנאים יהיה המלווה נאמן.

נראה לפרש שהתקנה שתיקנו חכמים לגבי שכיר הייתה שחלק מתנאי השכירות יהיו שהשכיר יהיה נאמן בשבועה. משום 'כדי חייו' של השכיר תיקנו תקנה לטובתו בתנאי השכירות. הגמרא מקשה על כך, שאין לנו לפגוע בבעל הבית מחמת זה, ועונה שבעל הבית טרוד בפועליו. כלומר, אף שמדין תורה בעל הבית זוכה, שהרי הוא ברי, והמוציא מחברו עליו הראיה, ברור לנו בוודאות שיהיו מקרים בהם בעל הבית ישכח, ולכן בוודאות יהיו מקרים שייגרם עוול. לא זו בלבד אלא שמדובר בעוול גדול, שהרי יש כאן 'כדי חייו' של שכיר. לכן ראו חכמים לתקן ולקבוע בתנאי השכירות ('תקנה קבועה') שבכל מקרה שיהיה ויכוח על תשלום השכירות, השכיר יהיה נאמן (וממילא בעל הבית שיודע זאת, יפרע בעדים או בשובר וכד'). על כך מקשה הגמרא "וליתב ליה בלא שבועה", כלומר מכיוון שחכמים יכולים לתקן בתנאי השכירות כפי רצונם, מדוע הכניסו כאן שבועה? למה לא לתקן שהשכיר יהיה נאמן ללא שבועה? על קושייה זו מתרצת הגמרא "להפיס דעתו של בעל הבית". כלומר, חכמים לא רצו לתקן את תנאי השכירות לגמרי לטובת השכיר אלא רצו לדאוג גם לטובתו של בעל הבית ולהפסת דעתו, ולכן תקנו שנאמנות השכיר תהיה תלויה בשבועה. כלומר, בניגוד להבנה הפשוטה שבאמת השכיר נאמן גם ללא שבועה ותקנו שבועה רק בשביל להרגיע את בעל הבית, לדברינו ההסבר הוא שהשכיר היה יכול

² יסוד הרעיון לפירוש זה מופיע בספר 'חידושים וביאורים', ומשמם שאבתי את הרעיון, אולם הוא לא מפתח אותו לכדי הסבר לבעיות שבסוגייה.

³ בגמרא בשבועות (מא, א) מחדש רב פפא שהמוציא שטר מקיים וטען הלווה שפרעו, אף שהמלווה נאמן מחמת העובדה שהשטר עדיין קיים ביד המלווה, אם דרש הלווה שהמלווה ישבע לו שאין השטר פרוע – חייב המלווה להישבע.

להיות נאמן גם ללא שבועה, אלא שכדי לדאוג לטובת בעל הבית תקנו בתנאי השכירות שיהיה נאמן רק בשבועה.

ניתן להביא סיוע להבנה זו מהמשך הגמרא. הגמרא בהמשך מקשה "וליתיב ליה בעדים... וליתיב ליה מעיקרא..." וברור שמדובר בהצעות לתנאים אחרים בשכירות (כפי שמפרש רש"י "יתקנו חכמים שלא יתן אדם שכר לפועל אלא בעדים... ליתקון רבנן שיתן אדם לפועליו שכרן שחרית...), ומסתבר שגם קושיית הגמרא בשלב הקודם 'וליתיב ליה בלא שבועה' המנוסחת בסגנון דומה, מדברת על תקנה של חכמים בתנאי השכירות.

סיוע נוסף להסבר ניתן להביא מהמשך הסוגייה. הגמרא בהמשך קובעת שאם אין עדים על כך שבעל הבית שכר את השכיר, נאמן בעל הבית לומר שפרע, במיגו שהיה יכול לומר שכלל לא שכרו. הראשונים התקשו בדין זה, שהרי העובדה שבעל הבית 'טרוד בפועליו' הופכת את טענתו לטענת שמא, ומסיבה זו אינו יכול להישבע. כיצד אם כן תועיל לו העובדה שיש לו מיגו? הרי מיגו בא לתת נאמנות לטענה שטוען, אולם כאן אין הבעיה שלא מאמינים לו, אלא שאנו חושבים שהוא טועה מחמת הטרדה שלו? הראשונים ענו תשובות שונות לשאלה זו (תוספות מה, ב ד"ה מתוך; רמב"ן ד"ה הא; רשב"א ד"ה הא ועוד). אולם לפי הפירוש שהצענו, אין כאן כלל שאלה, משום שהסיבה שבעל הבית אינו נאמן אינה משום שהוא טרוד בפועליו. ייתכן אפילו שברוב המקרים בעל הבית אינו טרוד בפועליו. אלא שמחמת המקרים בהם בעל הבית טרוד בפועליו, תיקנו חכמים תקנה קבועה בתנאי השכירות שהשכיר יהיה נאמן בשבועה, וממילא אין בעל הבית נאמן. אולם במקרה בו יש לו מיגו – ייתכן שכוחו של המיגו יגבר על כוח הנאמנות של השכיר.